

ERKEN BİZANS DÖNEMİ ZEMİN MOZAIKLERİNE SARDES ÖRNEĞİNDE BİR BAKIŞ*

Emine TOK**

Küp şeklinde kesilmiş cam veya taş parçalarının zemine döşenmiş bir harç içine kakılarak, geometrik veya figürlü desenler oluşturulması sanatı (ψηφοδέτημα, λιθόστρωτον) Roma imparatorluğu döneminde oldukça yaygındı. Bu sanat, geç antik dönem boyunca da aralıksız olarak sürmüştür, 4. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar ilerleme göstermiştir. Ancak Bizans Sanatında, 7. yüzyıldan sonra kullanımı ortadan kalkmıştır¹.

İzmir-Afyon kara yolu üzerinde ve İzmir'den 87 km. uzaklıkta bulunan Sardis, Antik çağdan beri doğu ile batı arasındaki ticaret yolunun üzerinde olması, altın madenleri ve Hermos ovası gibi verimli topraklara sahip olması nedeniyle yüzyıllar boyu bir çok ulus ve devletin, ekonomik, siyasi ve askeri nedenlerle elde etmek istedikleri bir kent olmuştur².

** Araş.Gör., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

* Bu konu 1993-1994 tarihleri arasında gerçekleştirdiğimiz “Sardis'teki (Sart) Geç Roma Erken Bizans Dönemi Mozaikleri” başlıklı lisans tezimizde bu konuda aydınlatıcı bir çalışma yapılmıştır. Burada aynı konunun kısa, öz, güncelleştirilmiş bir yorumu yer alacaktır.

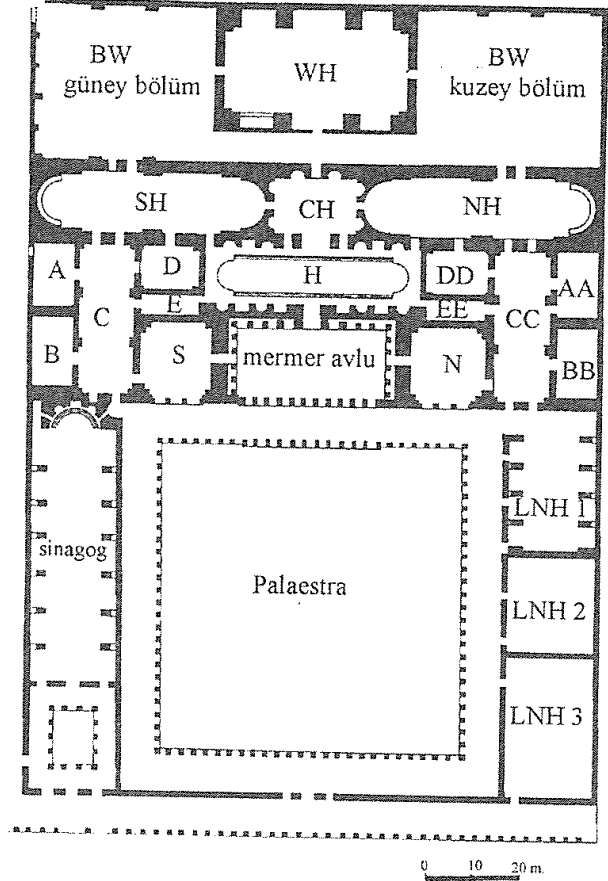
(Metin içinde geçen yayını kısaltmaları: BASOR--Bulletin of The American Schools of Oriental Research; AJA--American Journal of Archaeology; Anat Stud.-- Anatolian Studies; RBK--Reallexion Zur Byzantinischen Kunts.)

¹ “Floor Mosaic”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C.2, Newyork 1991, s. 791.

² Tarihi 3000 yıl öncesine kadar gerilere giden Sardis'te 1960 ve 1966 yıllarında yapılan kazılarda yaklaşık İ.Ö. 1500-1300 tarihlerine ait kalıntılar ortaya çıkartılmıştır. 133 yılında Romalılar'ın idaresine geçen şehir, Geç Roma ve Erken Hristiyanlık dönemlerinde Anadolu'daki ilk inanan cemaatin yer aldığı yedi Hristiyan kilisesinden biri olarak (ilk inananlar topluluğu) kazandığı dinsel ayrıcalığını devam ettirmiş ve çok uzun bir süre Lidya bölgesinin baş piskoposluk merkezi olmuştur. İ.S 3. ve 4. yüzyıllarda şehir surlarla takviye edilmişse de 616'da Sasaniler'in, 716'da Arapların eline geçerek yağmalanmıştır. 9. yüzyılda dinsel üstünlük açısından Anadolu'nun üçüncü büyük kenti durumuna gelen şehir, 1204 Latin istilası sonrasında, Laskarislerin İznik'te kurduğu imparatorluk döneminde önemini korumuştur. Son Bizans döneminde bir kaç kez Türkler ve Bizanslılar arasında el değiştirdikten sonra, 1402'de Timur'un saldırısı sonucu yıkılmıştır. Bu ören yeri günümüzde, Manisa'nın Salihli ilçesine bağlı Sart Mahmut ve Sart Mustafa adlı birbirine yakın iki köy içindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. C.Foss, *Byzantine and Turkish Sardis*, Cambridge, Mass., 1976; G.M.A. Hanfman ., *Sardis From Prehistoric to Roman Times*, Cambridge, Mass., 1983.

Emine Tok

Söz konusu bu zengin kentin yaşayan mirasından biri de oldukça zengin mozaik döşemeleridir. Günümüze kadar gelebilen mozaiklerin çoğu, Roma ve Erken Bizans döneminde, şehrin önemli sivil merkezi sayılan meydanındaki bir sinagog ve gymnasium'dan oluşan yapılar kompleksinde toplanmıştır (Şek.1).

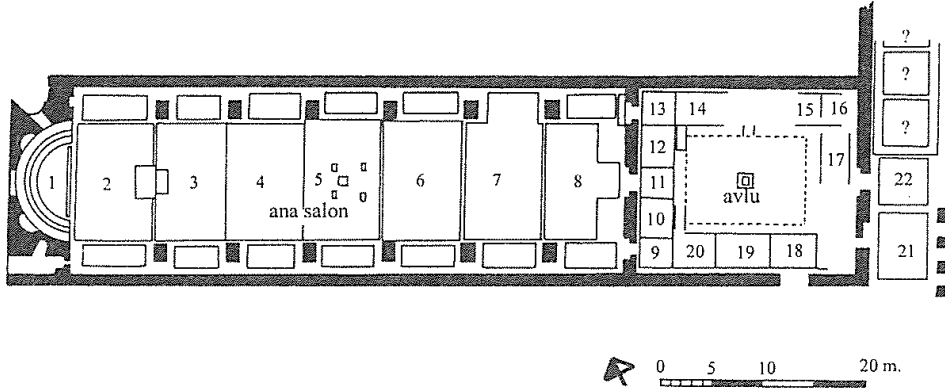

Şek.1- Gymnasion plan (F.K. Yegül)

Kompleksin önünde doğu-batı yönünde uzanan sütunlu caddenin kaldırımını da mozaik döşemeler içermekteydi. Bu merkezin kuzeyinde, Pactolus Nehri'nin yanında uzanan yolun kenarında 1960'lı yıllarda yapılan kazılarda ortaya çıkartılan iki villa ile üç nefli bir Hellenistik bazilika (EA Bazilikası) zengin mozaik bezemeler bulunduğu diğer yapılarıdır. Bir başka mozaik bezeme ise, şehrin doğu yakasındaki bir yamacın tepesindeki kalenin içinde, Roma dönemine ait terasların kuzeydoğusundaki odalardan birinde bulunmuştur.

Sinagog³ Mozaikleri

Sinagogun ana salonunun zemininin tamamı mozaiklerle kaplıdır (Şek. 2) .

Şek.2- Sinagog plan (G.M.A. Hanfman).

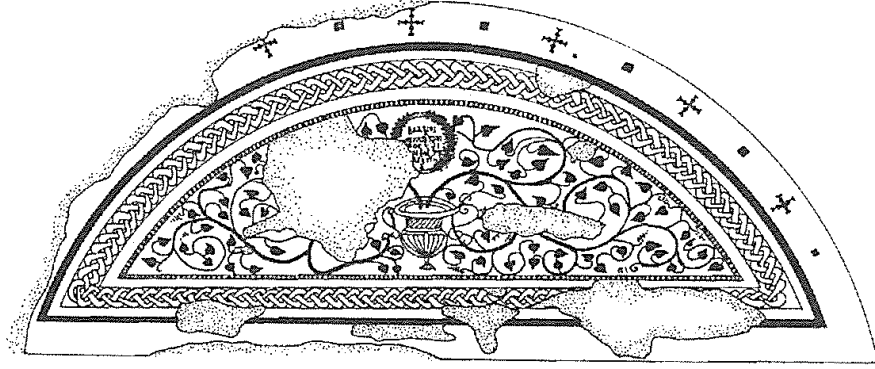
Mermer, porfir ve bazalt taşlarıyla yapılmış tesseraeler 1.5 cm. boyutunda ve siyah beyaz, yeşil, kırmızı, sarı, pembe ve gri renktedirler. Batıdaki nişin önü dışındaki mozaiklerin hepsi geometrik şekillerden meydana gelir.

Batıdaki nişin önünde yarım daire biçiminde düzenlenmiş pano bitkisel bezemeler içerir. En dışta, geniş beyaz bir bordür üzerinde belli aralıklarla yerleştirilmiş kare ve haç motifleri vardır. Bunu daha dar tutulmuş siyah renkli bir bant izler. Ardından etrafı siyah konturla belirlenmiş pembe, kırmızı, gri ve beyaz renklerle gölgelendirilmiş geniş saç örgü bordürü gelir. İçteki alanı siyah-beyaz tesseraelerden oluşan dama taşı görünümlü bir bant çevreler. Merkezde, içi su dolu bir kraterden çıkan sarmaşık dalları ve onlardan çıkan filizler kıvrımlar yaparak tüm panoyu doldurur. Dallar arasında, şimdi sadece tepelikleri, pençeleri ve kuyruklarının

³ Roma ve Erken Bizans döneminin önemli sivil merkezi sayılan bir alanında kurulmuş olan sinagog, batısında derin bir niş bulunan ana salon, onun doğusunda dört yönden sütunlarla çevrili ön avlu ve avlunun da doğusuna yerleştirilmiş bir giriş revakından meydana gelmektedir. Ana salonun zemini , avlu revaklarının gerisindeki yürüyüş alanı ile batıdaki giriş revakının zemini mozaiklerle kaplanmıştır. Ana salondaki zemin mozaikleri üst örtüyü taşıyan desteklere göre biçimlenmiştir. Şöyle ki panolar, üst örtüyü taşıyan 6 destekle 7 bölüme ayrılmıştır. Her bölümde, ortada büyük, kuzey ve güney yanlarda küçük dörtgen panolar bulunmaktadır. Ana niş önünde ise nişin eğrisine uygun olarak planlanmış yarım daire şeklinde bir pano yer alır.

Emine Tok

çevresi belli olan iki tavus kuşu vardır. Ayrıca, kraterin üzerinde etrafı gri renkli akhantus yapraklarıyla çevrilmiş bir çelenk içinde yunanca kitabe⁴ yer alır (Şek. 3).

Şek.3- Ana salon apsis mozaiği (E. Tok).

İkinci bölümün 11.4x7.54 m. boyutlarındaki merkez panosunun merkezine kare bir motif işlenmiştir. Panoyu dışta birbirine bitişik altıgenlerden oluşan bir bordür çevreler. Kenar bordürle merkezdeki kare alanın arası dört kollu yıldızlar ve bunların ortasına yerleştirilmiş karelerle doldurulmuştur. Yıldızların aralarında içlerinde sepet örgü motifi bulunan 6 adet kare motif bulunmaktadır. Merkezdeki kare alan ise, örgü motifleriyle oluşturulmuş gamalı haçlardan meydana gelir. Ortadaki büyük gamalı haça bağlı olarak dört köşeye işlenmiş gamalı haçların kolları arasındaki kare alanlarda araştırmacılara göre kitabeler bulunmaktaydı⁵. Merkez panonun kuzeyindeki pano da dört kollu yıldız desenleriyle bezenmiştir. Merkez panonun güneyindeki ise diğerlerinden daha farklı bir desen içermektedir. Bu pano, oldukça karmaşık, haç biçimli bitkisel-geometrik motiflerle süslüdür.

Üçüncü bölümün 12.1x7.1m boyutlu merkez panosunun ortasına kare motif işlenmiştir. Karenin içinde, bir madalyon vardır. Madalyon, aynı merkezli dairelerin üzerinde, birbirini kesen yaylardan oluşan bir düzenlemeye sahiptir. Merkezinde ise orijinalde bir kitabe bulunduğu düşünülmektedir⁶. Madalyonun köşeleri, içinden sarmaşık dalları çıkan peltae motifleriyle doldurulmuştur. Panoyu dışta birbirine bitişik altıgenlerden oluşan bir bordür çevreler. Kenar bordürle içteki kare alanın arasına, etrafı dikdörtgen ve karelerle çevrili birbirine teğet daireler yerleştirilmiştir. Bunların içinde kalan kare alanlar ise dönüşümlü olarak yerleştirilmiş bir sıra sepet örgü, bir

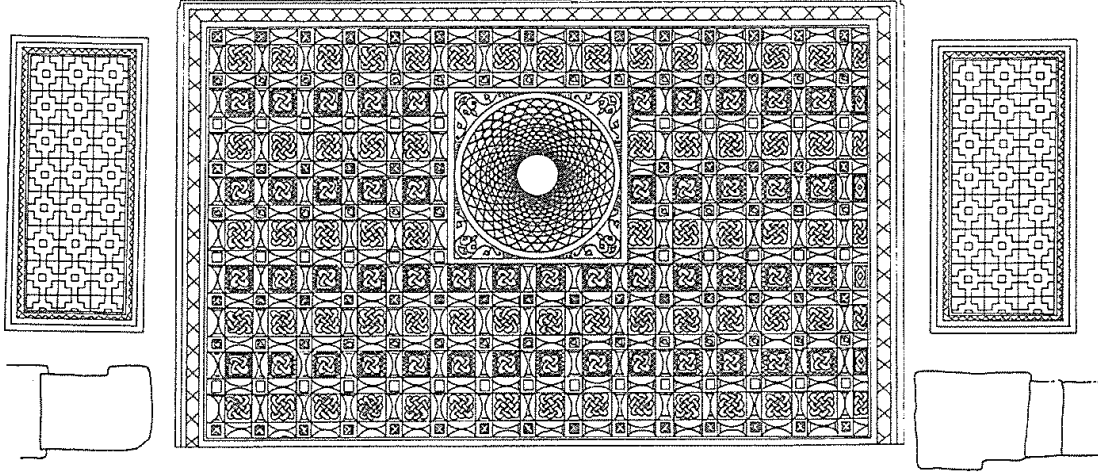
⁴ Kitabede, “ Synphoros ve Stratoneikianos FLAVİOİ” isimli kardeşlerin bağışından söz etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Ramage, “Apse Trench, Synagogue, Main Hall”, *BASOR*, 191, October 1968, s.26.

⁵ L.J.Majewski, “Synagogue”, *BASOR*, 187, October, 1967, s.32.

⁶ Majewski 1967, s.32.

Erken Bizans Dönemi Zemin Mozaiklerine Sardes Örneğinde Bir Bakış

sıra halka motifleri ile doldurulmuştur. Merkez panonun kuzey ve güneyindeki dikdörtgen panolar birbirine teğet yapan karelerden oluşan haç şekilli geometrik bezenmeler içerir (Şek. 4).

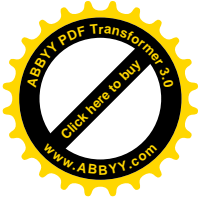

Şek.4- Ana salon, üçüncü bölüm mozaikleri (L.J.Majewski)

Dördüncü bölümün 11.53x7.58 m.lik merkez panosunun merkezine kare motif yerleştirilmiştir. Merkez karenin kenarları gamalı haçlarla dönüşümlü olarak yerleştirilmiş içleri geometrik şekillerle düzenlenmiş dikdörtgen formlarla bezenmiştir. Orta bölüm, kare ve sekizgenlerle dönüşümlü olarak yerleştirilmiş motiflerle doldurulmuştur. Sekizgenlerin içlerinde dört yapraklı çiçekler, örgü motifleri ve peltae motifleri vardır. Merkezdeki sekizgende ise bir kitabe bulunmaktadır. Buranın dışında kalan kesimler, dört kollu çiçek motifleriyle süslenmiştir. Merkez panonun kuzey ve güneyine simetrik olarak yerleştirilmiş dikdörtgen panolar, birbirine teğet yapan büyüklü küçüklü eşkenar dörtgenlerin meydana getirdiği haç görümlü geometrik motiflerle süslenmiştir. Büyük eşkenar dörtgenlerin içleri halka motifleriyle doldurulmuştur.

Dikdörtgen şeklinde tasarlanmış beşinci bölümün merkez panosunun kenarları yan yana dizilmiş altıgenlerle süslenmiştir. Panonun merkezine dikdörtgen bir pano işlenmiştir. Bu bölüm birbirini kesen onikigenlerle oluşturulmuş adeta bir ağ görünümündeki desenlerle bezenmiştir. Merkezde bir yazıt bulunmaktadır⁷. Kenar bordürle merkezdeki dörtgen panonun arası sekiz kollu yıldızlar, dikdörtgenler, kareler ve sekizgenlerin ardışık olarak dizilmesiyle oluşturulmuş desenlerle bezenmiştir. Dörtgenlerin içleri örgü motifleri, yıldızlar ve çarkıfelek motifleriyle doldurulmuştur. Merkez panonun kuzeyindeki dikdörtgen pano birbiri içine geçmiş sekizgenler ve

⁷ Araştırmacılar bu yazıtı papaz ve akıl hocası demişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Majewski, 1967, s.10-45.

Emine Tok

bunların içine yerleştirilmiş küçük kare motiflerle bezenmiştir. Merkez panonun güneyindeki dikdörtgen pano ise balık pulu motifleriyle süslenmiştir.

Altıncı bölümün 11.3x8.00 m. boyutlu merkez panosunun etrafını içinde kareler bulunan yan yana dizilmiş altıgenlerden oluşan bir bordür çevreler. Ana panonun ortasına yerleştirilmiş büyük kare motif panoyu üç bölüme ayırır. Bu kare en dışta, eşkenar dörtgenlerle oluşturulmuş desenlerle süslüdür. Büyük olan eşkenar dörtgenlerin içleri ardışık olarak yerleştirilmiş, yıldız ve halka motifleriyle doldurulmuştur. Daha sonra etrafı yan yana dizilmiş üçgenlerle çevrilmiş örgü motifleriyle oluşturulmuş bordür gelir. İçteki alan ise fırıldak görünümlü desenlerle süslenmiştir. Panonun merkezinde orijinalde kitabe levhası olduğu düşünülen ancak bugün harap durumda olan kare bir levha bulunmaktadır⁸. Diğer kesimler iç içe geçmiş onikigenlerle oluşturulmuş ağ görünümlü motiflerle süslenmiştir. Merkez panonun kuzey ve güneyine yerleştirilmiş dikdörtgen panolar, merkezinden geçen çizgilerle dört eşit parçaya bölünmüş yan yana sıralanmış dairelerle süslenmiştir.

Ana salondaki diğer panolardan farklı tasarlanmış olan yedinci bölüm mozaikleri dört bölüme ayrılmış bir bütünden oluşmaktadır. Panonun etrafını yan yana dizilmiş altıgenlerden oluşan bir bordür çevreler. Ortadaki bölüm etrafı karelerle çevrilmiş haç desenleri ile bezenmiştir. Haçların içlerine eşkenar dörtgenler ve dört yapraklı çiçekler doldurulmuştur. Diğer tüm kesimler ise birbirini kesen dairelerle oluşturulmuş dört kollu çiçek motifleri ile süslenmiştir. Dairelerin ortasında kalan kesimler eşkenar dörtgenlerle doldurulmuştur.

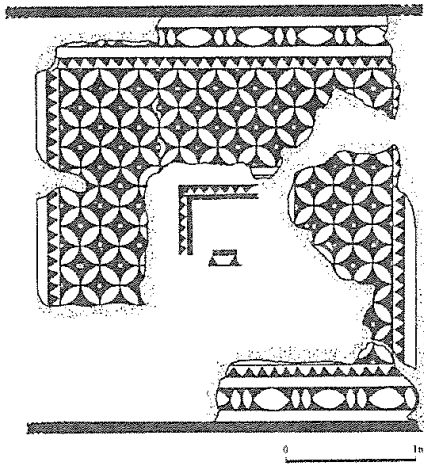
Sekizinci bölüm, T şeklinde tasarlanmış bir merkez pano, onun kuzey ve güneyine yerleştirilmiş dikdörtgen panolardan meydana gelmektedir. Ana salona girişi sağlayan kapının önüne denk gelen bölüm, dışta, üçgenlerden oluşan bir bordürle çevrelenmiştir. Orta alan, etrafı üçgenlerle çevrilmiş sekiz eşkenar dörtgen içinde halka motifleri ve bunların altında, zeminde, küçük eşkenar dörtgenlerle süslenmiştir. Merkezdeki kare bölüme iç içe geçmiş aynı merkezli 13 konsantrik daireden oluşan bir madalyon işlenmiştir. Madalyonun merkezinde etrafı örgü motifleriyle çevrelenmiş kare bir kitabe levhası bulunmaktadır. Madalyonun köşelerindeki boş alanlara, küfeler içinden çıkan sarmaşık dalları resmedilmiştir. Merkez panonun sağ ve soluna yerleştirilmiş dikdörtgen panolar ise altıgenler ve karelerden oluşan geometrik desenlerle bezenmiştir. Kuzeydeki bölüm eşkenar dörtgenler, kareler ve üçgenlerin birleşmesinden meydana gelen oniki kenarlı poligonlar içerir. Bu geometrik motiflerin aralarına iç içe geçmiş daireler ve yıldız motifleri serpiştirilmiştir. Ana salona açılan güney yan giriş önündeki diğer panonun deseni dört eşit parçaya bölünmüş birbirine teğet daireden oluşur. Panonun merkezinde etrafı üçgenlerle çevrili bir kare motif

⁸ Majewski 1967, s.10-45.

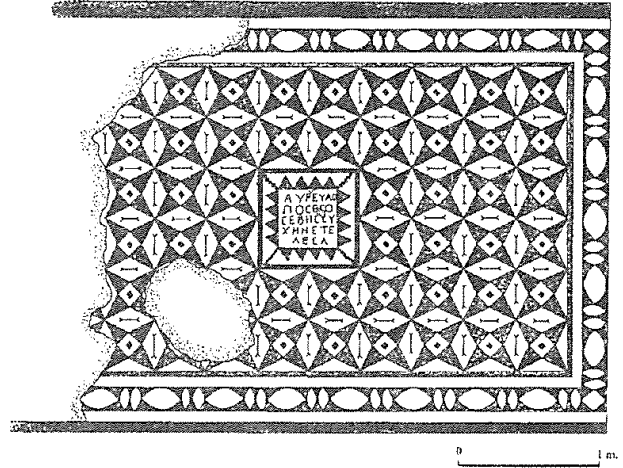
Erken Bizans Dönemi Zemin Mozaiklerine Sardes Örneğinde Bir Bakış

bulunmaktadır. Karenin içine, iç içe geçmiş halka motifleriyle oluşturulmuş sepet örgü desenleri konmuştur.

Avlu mozaikleri de tıpkı ana salon mozaikleri gibi geometrik motiflerden oluşmaktadır. 9No'lu mozaik pano dışta, siyah bir bant, takiben inci dizisinden oluşan bir bordür ve içte de yan yana dizilmiş üçgenlerden oluşan bir bordürle çevrelenmiştir. Orta alan, birbirini kesen dairelerle yapılmış dört kollu çiçek motifleriyle süslenmiştir. Panonun merkezinde, etrafı üçgenlerle çevrili kare bir kitabe levhası bulunmaktadır (Şek. 5).

Şek.5- 9 No'lu mozaik pano
(E. Tok).

Şek.6- 10 No'lu mozaik pano (E. Tok).

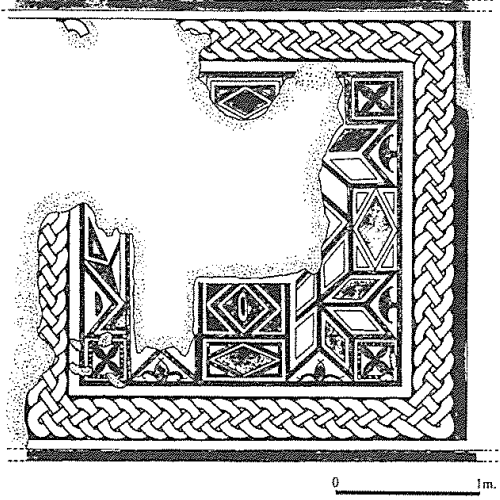
10 No'lu mozaik pano, en dışta, üç yönden siyah bir bant ile çevrelenir. Bunu, içte, çifte beyaz bant arasına yerleştirilmiş inci dizisi bordür izler. Orta bölüm, baklavalarla oluşturulmuş haç görünümlü çiçek motifleri ve bunların etrafını çeviren eşkenar dörtgenlerden meydana gelir. Merkezde, etrafı üçgenlerle çevrili kare bir kitabe levhası bulunmaktadır (Şek. 6).

11 No'lu mozaik pano, dışta, siyah bir bant ile çevrelenir. Bunu, içte, çifte beyaz bant arasına yerleştirilmiş örgü motifinden oluşan bir bordür takip eder. Orta alan ise, eşkenar dörtgenlerle oluşturulmuş sekiz kollu yıldız motifleri ile süslenmiştir. Yıldızların arasında kalan kare, dikdörtgen ve üçgen alanlar dört kollu çiçekler, lotus tomurcukları ve baklava desenleriyle doldurulmuştur (Şek.7).

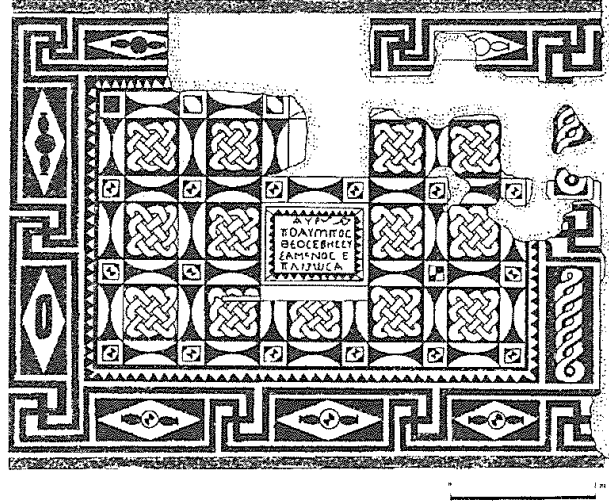
12 No'lu mozaik pano, dışta siyah bir bant ile çevrelenir. Bunu, içte, bir gamalı haç-bir dörtgen panonun dönüşümlü olarak yerleştirildiği geniş bir bordür izler. Dörtgenlerin içleri lotuslar, elipsler, baklava motifleri ve örgü motifleriyle doldurulmuştur. Merkez bölüm içte, yan yana dizilmiş üçgenlerden oluşan dar bir şeritle çevrelenir. Kareler içinde birbirine teğet daireler, daireler içinde tekrar kareler şeklinde devam eden kompleks motifler yer alır. Büyük karelerin içlerine sepet örgü

Emine Tok

motifleri işlenmiştir. Panonun merkezinde etrafı üçgenlerle çevrili kare bir Grekçe kitabe levhası bulunmaktadır (Şek.8).

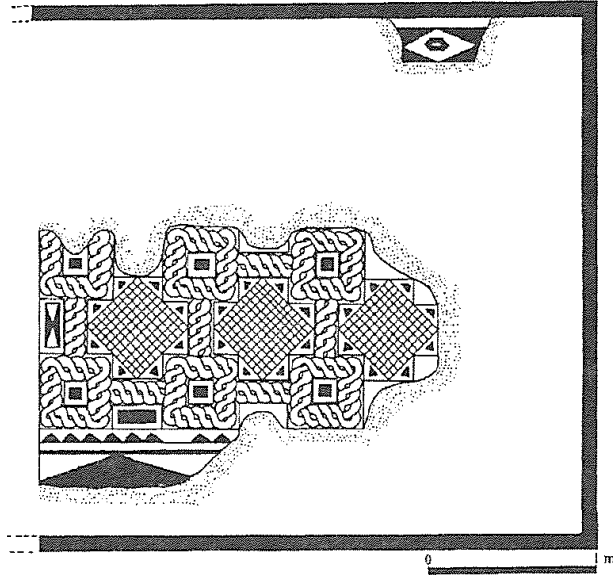

Şek.7- 11 No'lu mozaik pano
(E. Tok).

Şek.8- 12 No'lu mozaik pano (E. Tok).

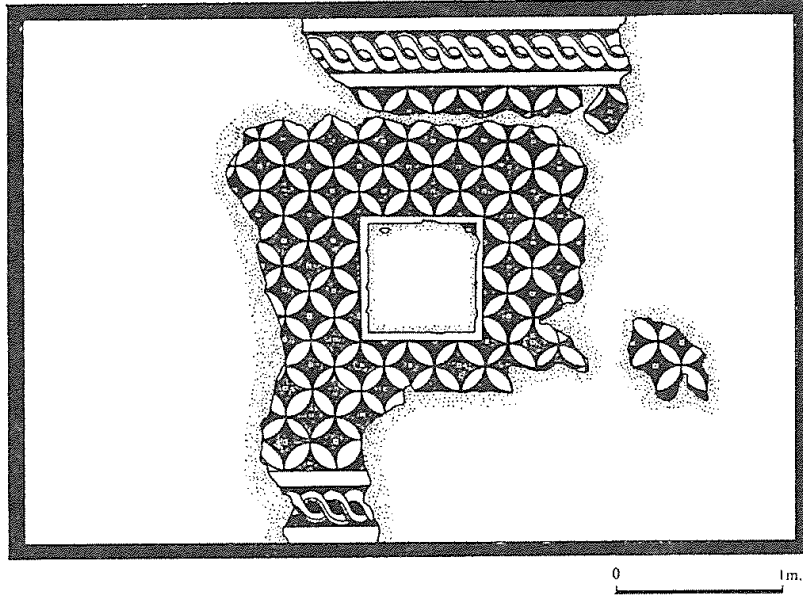
13 No'lu mozaik pano oldukça harap olmuştur. Pano, üç yönden siyah bir bant ile çevrilmiştir. Bunun ardından gelen bordür tahrip olduğu için motifler tam olarak belli değildir. Orta alan haç motifleri ve bunların köşelerine yerleştirilmiş etrafı örgü motifleriyle çevrilmiş birbirlerine bağlı karelerle süslenmiştir. Haç motiflerinin içleri eşkenar dörtgenlerle süslenmiştir (Şek.9).

Şek. 9: 13no'lu mozaik pano (E. Tok).

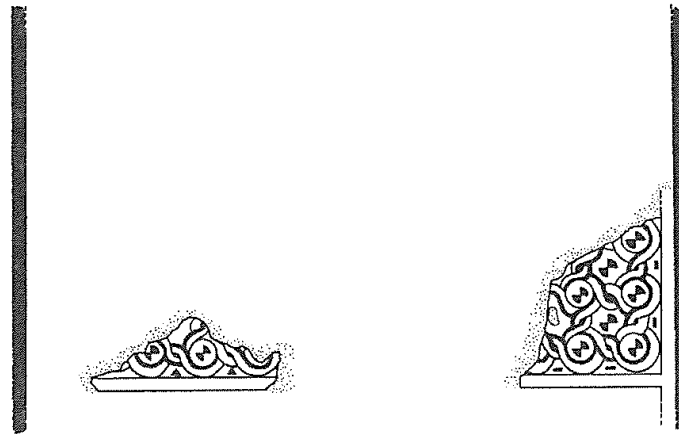
Erken Bizans Dönemi Zemin Mozaiklerine Sardes Örneğinde Bir Bakış

14 No'lu pano dışta dört yönden siyah bir bant ile çevrilir. Bunu, içte, çifte beyaz bant arasına yerleştirilmiş örgü motifinden oluşan bir bordür takip eder. Orta alan, birbirini kesen dairelerle yapılmış dört kollu çiçek motifleriyle süslenmiştir. Panonun merkezinde orijinalde kare bir kitabe levhası bulunmaktaydı (Şek.10).

Şek.10- 14 No'lu mozaik pano (E. Tok).

15 No'lu mozaik pano oldukça harap olmuştur. Pano dışta iki yönden siyah bir bant ile çevrilidir. Orta alan ise birbirine antrolaklarla bağlanmış dairelerden meydana gelir (Şek.11).

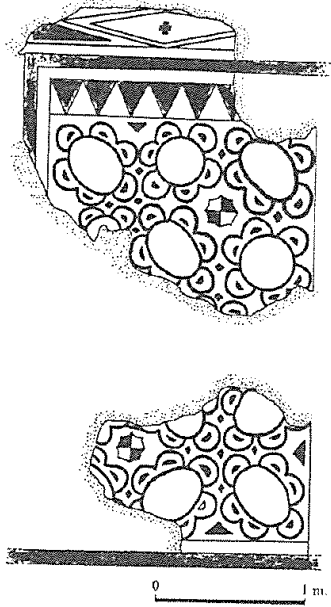

Şek.11- 15 No'lu mozaik pano (E. Tok).

16 No'lu mozaik pano dışta üç yönden siyah bir bantla çevrilidir. Bunun ardından beyaz bordür gelir. Dikdörtgen panonun güney kenarı yan yana sıralanmış

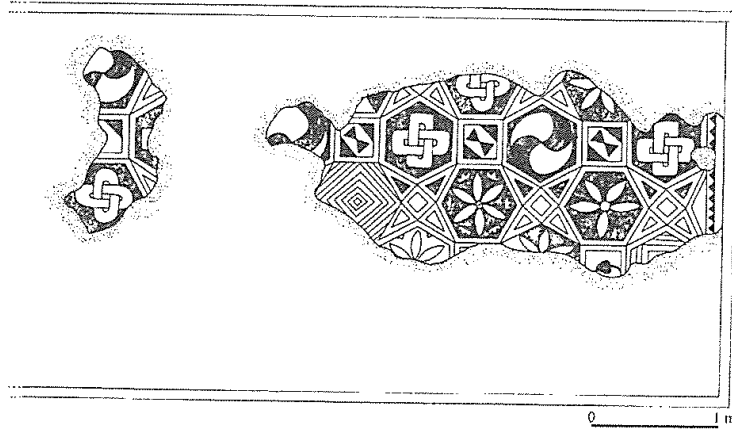
Emine Tok

büyük üçgenlerle kaplanmıştır. Orta alana ise göbekleri elips şeklinde çiçekler resmedilmiştir (Şek.12).

Şek.12- 16 No'lu mozaik pano (E. Tok).

17 No'lu mozaik pano dışta üç yönden siyah bir bant , içte ise yan yana dizilmiş üçgenlerle çevrilmiştir. Orta alan, kareler, altıgenler eşkenar dörtgenler ve üçgenlerin birleşmesinden meydana gelen poligonlarla süslenmiştir. Boş alanlar, halka motifleri, çarklar, çiçek motifleri, sarmaşık yaprakları ve chevron desenleriyle doldurulmuştur (Şek.13).

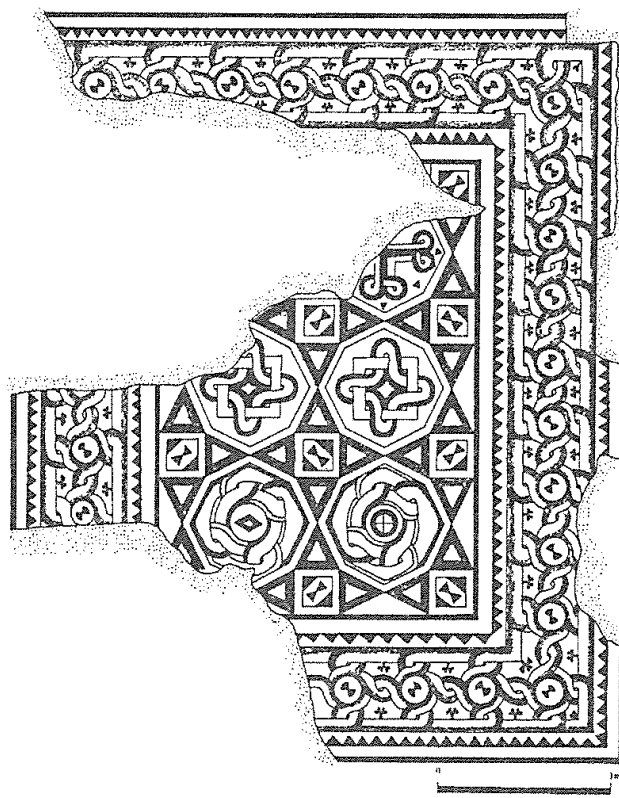

Şek.13- 17 No'lu mozaik pano (E. Tok).

18 No'lu mozaik pano dışta dört yönden siyah bir bant ile çevrilidir. Bunu içte, çifte üçgen bordür arasına alınmış, birbirine antrolaklarla bağlı daire motiflerinden

Erken Bizans Dönemi Zemin Mozaiklerine Sardes Örneğinde Bir Bakış

oluşan bir bordür takip eder. Antrolakların aralarına üç yapraklı yonca motifleri, dairelerin içlerine ise fiyonk motifleri işlenmiştir. Orta alan sekizgen ve karelerin bütünleşmesinden meydana gelen güneş görünümlü motiflerle süslenmiştir. Sekizgenlerin içleri, halka ve örgü motifleriyle doldurulmuş, karelerin içlerine ise kurdele görünümlü üçgenler işlenmiştir (Şek.14).

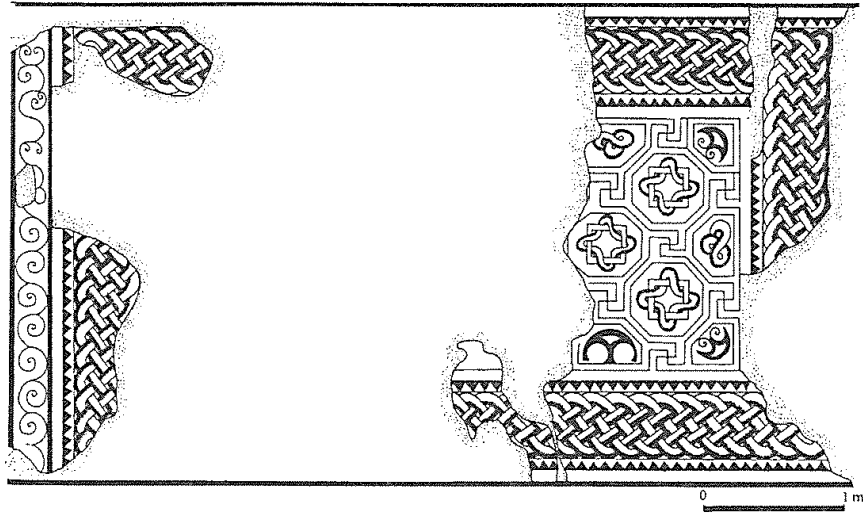

Şek.14- 18 No'lu mozaik pano (E. Tok).

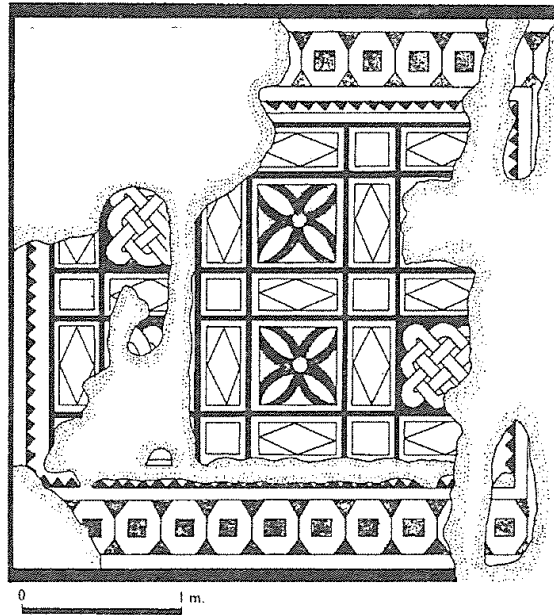
19 No'lu mozaik pano mozaik pano dışta dört yönden siyah bir bant ile çevrilidir. Bunu içte, çifte üçgen bordür arasına alınmış, sepet örgü motifleriyle işlenmiş geniş bir bordür takip eder. Orta alan etrafı gamalı haç motifleriyle çevrilmiş sekizgenlerle süslenmiştir. Sekizgenlerin içlerine halka motifleri, örgü motifleri ve peltaeler doldurulmuştur (Şek.15).

20 No'lu mozaik pano dışta üç yönden siyah bir bant ile çevrelenmiştir. Bunu içte, çifte beyaz bant arasına alınmış içlerinde kareler bulunan yan yana dizilmiş altıgen bir bordür takip eder. Daha sonra yine, yan yana dizilmiş üçgenlerden oluşan kuşakla kenar bordür tamamlanır. Orta alan dikdörtgen ve karelere bölünmüş, bunların içleri örgü motifleri, dört yapraklı çiçekler, baklavalalar ve küçük karelerle doldurulmuştur (Şek.16).

Emine Tok

Şek.15- 19 No'lu mozaik pano (E. Tok).

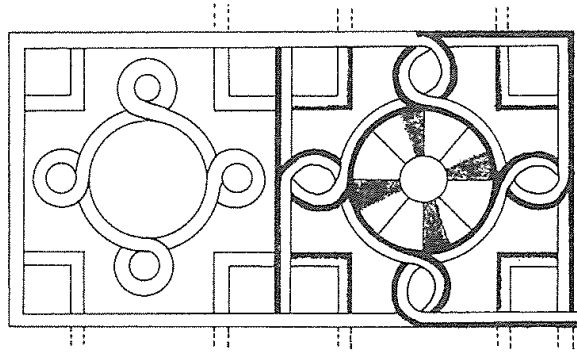

Şek.16- 20 No'lu mozaik pano (E. Tok).

21 No'lu mozaik pano dışta siyah bir bant ile çevrelenir. Bunu içte saç örgü bordür takip eder. Kollarının arası altıgenlerle doldurulmuş haç motifleri ile dönüşümlü olarak yerleştirilmiş sekizgenlerden meydana gelmektedir. Boş alanlar, halkalar, çarklar, kanca motifleri ve çiçeklerle süslenmiştir.

22 No'lu mozaik pano oldukça yıpranmıştır. Birbirine antrolaklarla bağlı iki büyük kare motifin içine yine antrolaklarla dıştaki bordüre bağlanmış dairelerden oluşan bir düzende yapılmıştır (Şek.17).

Erken Bizans Dönemi Zemin Mozaiklerine Sardes Örneğinde Bir Bakış

Şek.17- 22 No'lu mozaik pano (E. Tok).

Sinagog Önünde Uzanan Sütunlu Yol Mozaikleri⁹

Buradaki mozaikler iki farklı tabakadan oluşmaktadır¹⁰. Hem üst hem de alt tabaka mozaikleri sinagogtakiler gibi geometrik motifler içermektedir. Üst mozaik tabakada iki pano bulunmaktadır

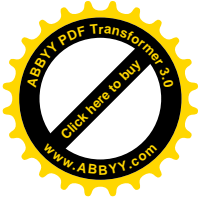
1 No'lu pano dışta üçlü örgü motifinden oluşan geniş bir bordürle çevrelenir. Bunu içte, yan yana sıralanmış üçgenlerden oluşan bir kuşak takip eder. Orta alan birbirine antrolaklarla bağlanmış karelerle süslenmiştir. Bu karelerin içlerine halka motifleri, çiçekler işlenmiştir.

2 No'lu mozaik pano dışta iki yönden sarmaşık dallarıyla çevrilidir. Panoyu içte inci dizisinden oluşan bir bordür takip eder. İki bölüme ayrılmış orta alanda, içinde halkalar bulunan kareler ve birbirine antrolaklarla bağlanmış daire motifleri işlenmiştir.

Alt mozaik tabakada 6 adet pano bulunmaktadır:

⁹ İki yandan sütunlu mermer cadde Sinagog önünde, doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Veriler, caddenin, bugünkü İzmir-Afyon karayolunun altında doğuya doğru devam ettiğini göstermiştir. Sinagogun güneydoğu tarafında yapılan kazılarda revakların gerisindeki yürüyüş alanında iki tabaka halinde mozaik döşeme bulunmuştur. Bkz.C.H. Greenewald, vd., *BASOR* 249 (1979-80), fig.7.

¹⁰ Sütun kaideleri üzerinde bulunan bir yazıtta imp. Tiberius'un M.S.17'de meydana gelen bir depremin ardından burası için yaptığı bağıştan söz eder . Bkz. Greenewald, vd., 1979-80, fig.15. Alt mozaik tabakadaki bir yazıt M.S.2-3. yüzyılı verir. Araştırmacılar , 5-6. yüzyılda yapılan yenileme sırasında üst tabakanın oluşturulduğunu ileri sürmektedirler. C.H.Greenewald, "Seconth Newsletter From Sardis" *Archaeological Exploration of Sardis 1989*, Harward University, September 19, 1992, s.1.

Emine Tok

1 No'lu mozaik pano dışta balık pulu desenlerinden oluşan bir bordürle çevrelenmiştir. Orta alan ise köşelerine daireler yerleştirilmiş karelerle süslenmiştir.

2 No'lu mozaik pano dışta çift örgü motifinden oluşan geniş bir bordürle çevrelenir. Orta alan, içlerinde fiyonklar bulunan birbirine antrolaklarla bağlanmış dairelerle süslenmiştir.

3 No'lu mozaik pano dışta bir çeşit örgü motifi ile çevrelenir. Orta alan birbiri içine geçmiş altıgen ve kare motiflerin kombinasyonu ile yapılmış motiflerle süslenmiştir.

4 No'lu mozaik pano dışta düz bir bant üzerine sarılmış geniş bir örgü motifile çevrelenmiştir. Bunu içte yan yana dizilmiş üçgenlerden oluşan bir kuşak takip eder. Tahribatlar sebebiyle orta alanın deseni günümüze ulaşmamıştır.

5 No'lu mozaik pano dışta, içinde fiyonklar bulunan birbirine antrolaklarla bağlanmış dairelerden oluşan bir bordürle çevrelenmiştir. İçte ise kareler içinde daireler şeklindeki düzenleme birbirini takip eder. Karelerin içleri sepet örgü motifleriyle doldurulmuştur.

6 No'lu mozaik dışta saç örgü bordürüyle çevrelenmiştir. Orta alan, içinde halka motifleri bulunan birbirine antrolaklarla bağlanmış örgü motiflerinden oluşan dairelerle süslenmiştir. Boş alanlara çiçek ve lamba motifleri işlenmiştir.

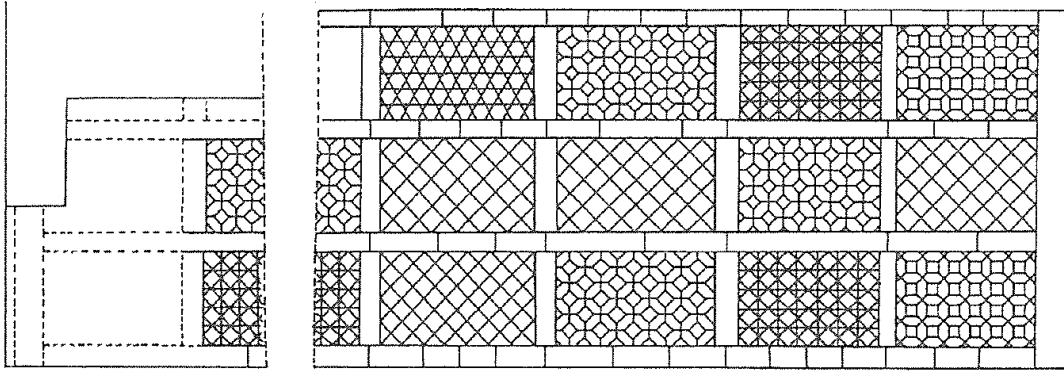
Gymnasion¹¹ Mozaikleri

Yapının en görkemli süslemesi mermer avluda yer alır. Avluya adını veren renkli mermerlerle oluşturulmuş “opus sectile” döşeme nispeten iyi korunmuş bir şekilde günümüze gelebilmiştir. Toplam 91 panoyla kaplanmış olan geniş alan, mermer parçaların kare, dikdörtgen, yuvarlak, oval, baklava, altıgen ve üçgen şeklinde kesilmesiyle yapılmış geometrik süslemelere sahiptir. Panolarda 15 ayrı desen kullanılmıştır.

Hamamın sıcaklık mekanlarından birinde de “opus sectile” tarzında döşeme bulunmuştur. Burada da değişik şekillerde kesilmiş mermerlerin bir araya getirilmesiyle geometrik bezemeler oluşturulmuştur (Şek.18).

¹¹ Yapı, doğusunda kare şeklinde sütunlu bir avlu (palaestra) bulunan, doğu-batı ekseninde etrafında simetrik olarak düzenlenmiş bir dizi oda ve salondan meydana gelmektedir. Avlu sütunlarının gerisindeki yürüyüş alanı ile palaestranın batısında üzeri açık iki katlı mermer avlu ve hamamın odalarının zemini mozaik ve opus sectile tarzında süslenmiştir. Buradaki mozaikler M.S. 2. yüzyıldan 5. yüzyıla kadar devam eden zaman diliminde yapılmışlardır. G.M.A.Hanfman- H. Buchwald 1983, s.161.

Erken Bizans Dönemi Zemin Mozaiklerine Sardes Örneğinde Bir Bakış

Şek.18- Opus sectile tarzında döşenmiş mozaik zemin. (F. K. Yegül).

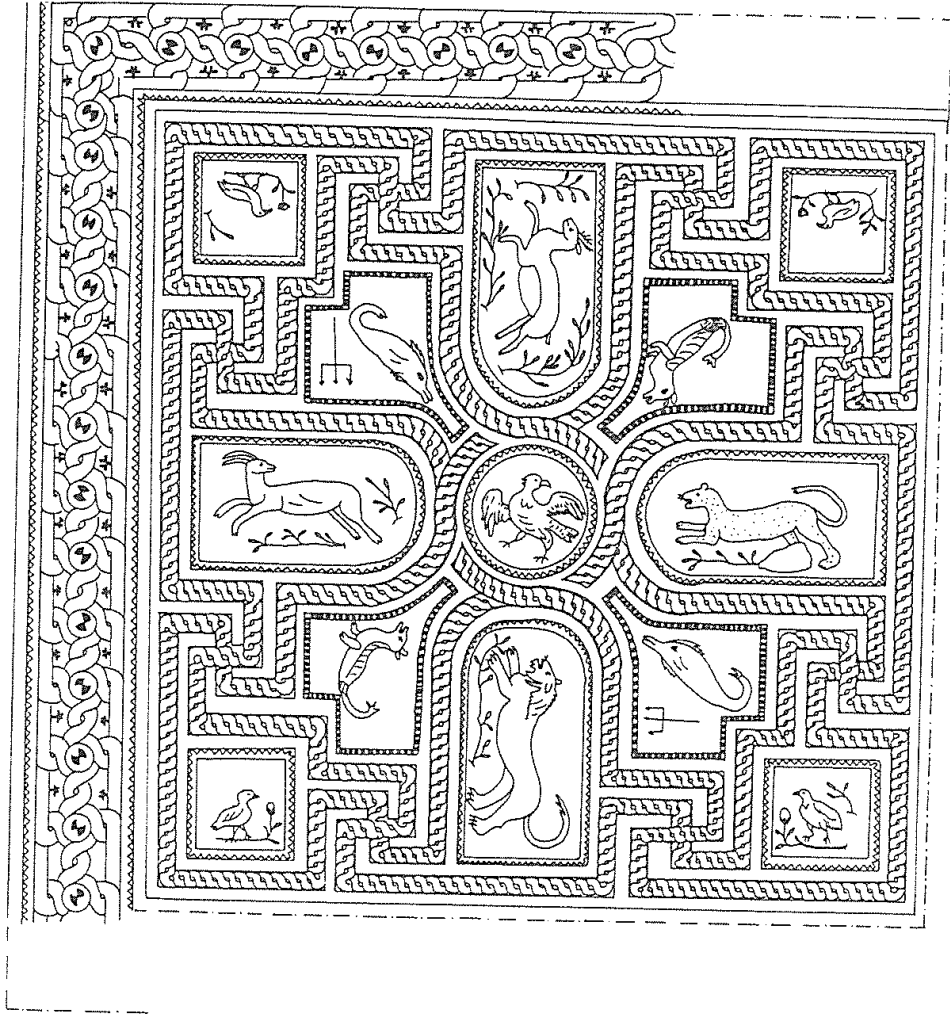
Avlu sütunlarının gerisindeki yürüyüş alanında ve hamamın bazı odalarında geometrik bezemeler içeren mozaik döşemeler bulunmuştur. Bunlar, renk, desen açısından sinagog mozaiklerinin repertuarını tekrar ederler.

Kuzey Pactolus Bölgesindeki Villa Mozaikleri¹²

Kartal Odası Mozaïği: Pano, 5x4,5m. boyutlarındadır. Panoyu en dışta, iki üçgen kuşak arasına alınmış, içinde fiyonklar bulunan birbirine antrolaklarla bağlanmış dairelerden oluşan geniş bir bordür çevreler. Antrolakların arasında üç yapraklı yonca desenleri de bulunmaktadır. Orta alan sembolik bir haç görünümünde düzenlenmiştir. Merkezdeki madalyonun içinde başı güneye çevrilmiş, kanatları açık bir kartal figürü vardır. Haç kolları içinde karşılıklı hayvan mücadelesi sahneleri işlenmiştir. Burada, nar dalları arasında bir dağ keçisini kovalayan aslan figürü ile uzun boynuzlu bir geyiği kovalayan leopar resmedilmiştir. Haç kollarının arasına, başları merkeze dönük yanlarında mızraklar bulunan dört deniz canavarı yerleştirilmiştir. Köşelerde oluşan kare alanlara, nar dalları arasında yürümeye çalışan keklik figürleri resmedilmiştir. Merkezdeki haç ile bu kare alanlar ise içlerinde örgü motifleri bulunan 8 adet gamalı haç motifiyle birbirine bağlanmıştır (Şek.19).

¹² 1960'lı yıllarda yapılan kazılarda bu alanda pek çok konut ortaya çıkartılmıştı. Bu konutlar arasında, zemini mozaiklerle kaplı villa odaları da vardı. Araştırmacılar odaları, mozaik döşemelerin merkezinde yer alan kartal ve yunus figürlerine göre isimlendirmişlerdir. "Kartal Odası" ve Yunus Balığı Odası" olarak adlandırılan odalardan ikisinin zeminindeki mozaikler bugün Manisa Müzesi'nde sergilenmektedir. Mozaikler, zeminde bulunan paralara göre 4-5. yüzyıllara tarihlenmiştir. Bilgi için bkz. W.C. Kohler, "The New Mosaics Rooms", *BASOR* 170 (1963), s.30.

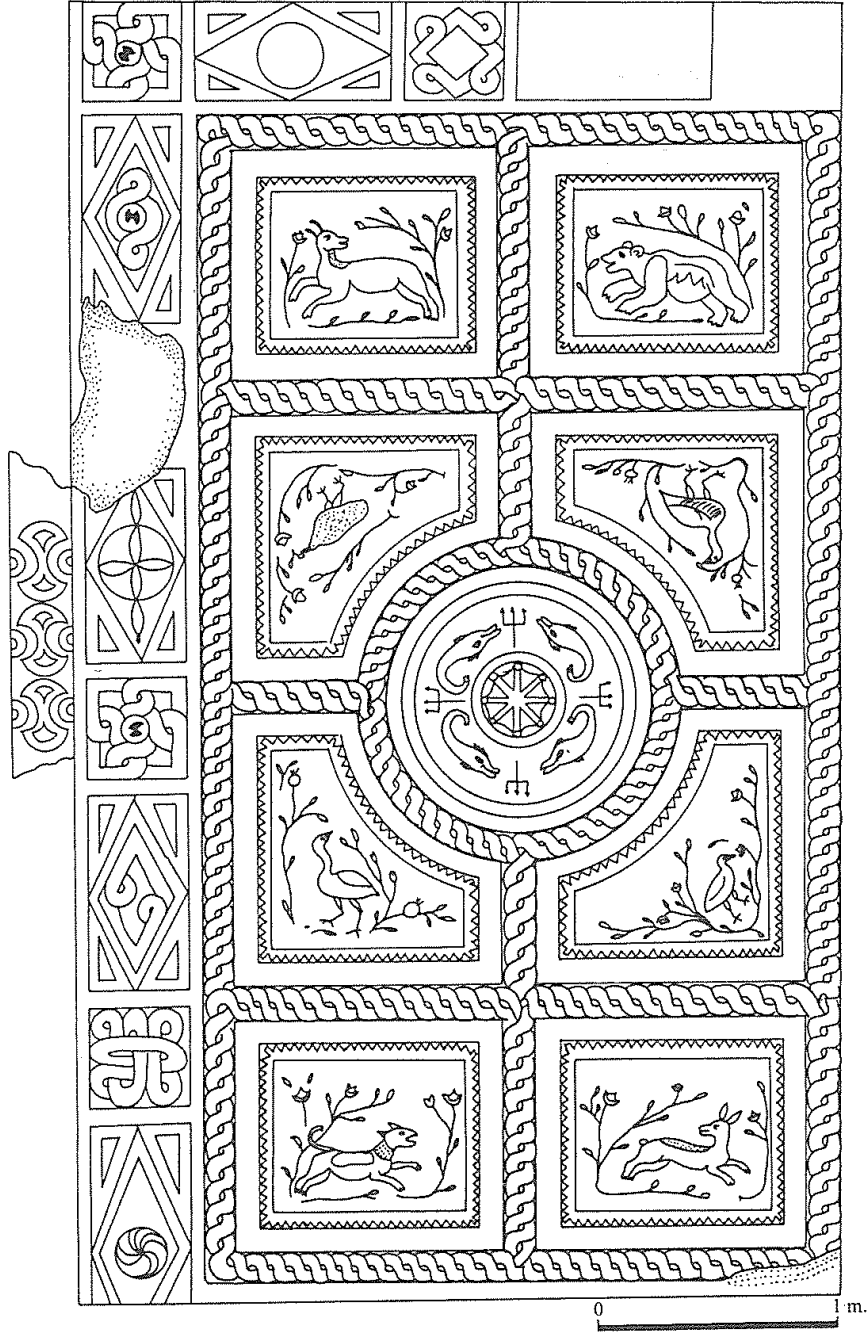
Emine Tok

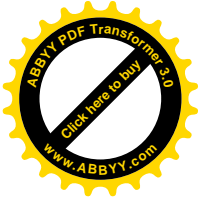
Şek.19- Kartal Odası Mozaïği (E. Tok).

Yunus Balığı Odası Mozaïği: 3.5x5m. boyutundadır. Pano en dışta iki yandan, dikdörtgen ve karelerin dönüşümlü olarak yerleştirildiği geniş bir bordürle çevrelenir. Kare alanların içleri çeşitli düğüm ve örgü motifleriyle doldurulmuştur. Dikdörtgen alanların içlerinde ise önce eşkenar dörtgenler oluşturulmuş, merkezlerine çark ve örgü motifleri konmuştur. Panonun alt ve üst kesiminde yer alan dörtgenlerde nar dalları arasında resmedilmiş vahşi bir ayı tarafından kovalanan geyik ve bir tazi tarafından kovalanan tavşan figüründen oluşan hayvan mücadelesi sahnesi işlenmiştir. Orta alana aynı merkezli iki daire işlenmiştir. Merkezdeki dairenin içine sekiz kollu rozet yerleştirilmiştir. Rozetin etrafında birbirine dönmüş dört yunus balığı üç dişli mızraklarla birbirlerinden ayrılmıştır. Dairenin dışındaki boş alanlara ise nar dalları arasında yürümeye çalışan kuş figürleri resmedilmiştir. Bölümleri ayıran şeritlerin içlerine örgü motifleri işlenmiştir (Şek.20).

Erken Bizans Dönemi Zemin Mozaiklerine Sardes Örneğinde Bir Bakış

Şek.20- Yunus Balığı Odası Mozaïği (E. Tok).

Emine Tok

EA Kilisesi Mozaikleri¹³

Kilisenin yalnızca kuzey nefinin zemininde yer alan mozaik döşeme günümüze gelebilmiştir. En dışta eşkenar dörtgenlerden oluşan bir kenar bordür bulunmaktadır. Bunu içte, yaprakları kalp şeklinde düzenlenmiş sarmaşık filizlerinden oluşan bir bordür takip eder. Orta alanın korunmuş kesimlerinde gamalı haçla, dörtgenler ve dairelerle yapılmış geometrik bezemeler bulunmaktadır.

Bizans Kalesindeki Yerleşim Birimlerine Ait Bir Oda Mozaïği¹⁴

Pano, dışta, iki üçgen kuşak arasına yerleştirilmiş birbirini kesen dairelerle yapılmış dört kollu çiçek motiflerinden oluşan geniş bir bordürle çevrelenir. Çiçeklerin arasına, içinde halka motifleri bulunan kare desenler konmuştur. Orta alan, eşkenar dörtgenlerle oluşturulmuş sekiz kollu yıldız desenleriyle süslenmiştir. Yıldızların arasında kalan kare, dikdörtgen ve eşkenar dörtgenlerden oluşan alanlar örgü, çiçek ve halka motifleriyle doldurulmuştur.

Sardis Mozaiklerinin Renk ve Desen Açısından Değerlendirilmesi

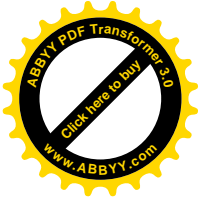
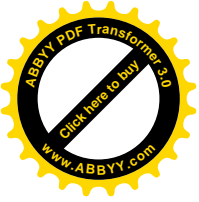
Sardis'te bulunan yer döşemeleri başlıca iki teknikte bezemeler içerirler. Bunlardan ilki küçük "tesserae"larla yapılmış mozaikler, diğeri ise mermer parçaların değişik şekil ve boyutlarda kesilmesiyle oluşturulmuş "Opus Sectile" döşemelerdir. Mozaik döşemelerde "Opus Tessellatum"¹⁵ ve "Opus Vermiculatum"¹⁶ tekniği

¹³ Kilise, doğusunda yarım daire şeklinde bir apsis, batısında narteks bulunan üç nefli hellenistik bir bazilikadır. Kilisenin zemini de orijinalde mozaiklerle kaplıydı. Zeminde bulunan paralara göre araştırmacılar mozaikleri 4. yüzyıla tarihlemişlerdir. Bilgi için Bkz. G.M.A.Hanfman- H. Buchwald 1983, s. 198.

¹⁴ Araştırmacılar bu birimlerin oturmaya ayrılmış mekanlar ya da küçük halk ihtiyaçlarının karşılandığı (hastane, banka vb.) halka açık binalar veya belki de bir hamam olabileceğini ileri sürmektedirler. Odalardan birinde günümüze oldukça sağlam gelebilmiş bir mozaik pano bulunmuştur. Pano, renk ve desen benzerliğine göre şehirdeki diğeri mozaiklerle çağdaş kabul edilmiştir. C.H.Greenewalt, N.D.Chail, M.L.Rautman "The Sardis Campaign of 1984" *BASOR*, 25, 1987, 36.

¹⁵ Bu teknik daha çok geometrik motiflerin yapılmasında kullanılır. Bazen zemindeki harcı saklamak için çok sık dizildikleri görülür. Bkz. J.M. Haswell, *Manual of Mosaic*, Thames and Hudson, London 1973, s.185,186, 235.

¹⁶ Bu teknik, geometrik motiflerin dışında ince ayrıntıların da gösterildiği bitkisel bezeme ve figürlü süslemelerde kullanılmaktadır. Ayrıntılarda adeta fırça tuşlarını andıran çok ince eğri hatlarda dikkati çeker. Bu da genelde çok küçük boyuttaki malzeme ile sağlanır. Bu teknikte

Erken Bizans Dönemi Zemin Mozaiklerine Sardes Örneğinde Bir Bakış

kullanılmıştır. “Tesserae”ler bazalt, renkli mermer, kireç taşı ve porfir taşlarından yapılmıştır. Boyutları, 1.5-2 cm. kadardır. “Opus Sectile” döşemelerde ve diğer mimari süsleme elemanlarında kullanılan beyaz mermerler ise Sardis’in üç mil uzağındaki yerel taş ocaklarından (Mağara Deresi taş ocakları) gelmiştir. Çok çeşitlilikteki breşik, oniks ve cippolino (İtalyan mermeri ?) Frigya bölgesinden temin edilmiştir. “Giallo Antico” olarak tanımlanan kahverengiye çalan koyu sarı mermerlerin ise Tunus’taki Chemtou taş ocaklarından ithal edilmiş olabileceği düşünülmektedir¹⁷.

Mozaiklerde çoğunlukla siyah, beyaz, sarı, kırmızı ,mavi ve pembe renkler görülür. Yalnızca EA Kilisesi’nde farklı bir renk, eflatun rengi Sardis mozaik repertuarında ilk kez kullanılmıştır.

Genel olarak döşemelerde *geometrik* motifler dikkati çeker. Bunların yanında sarmaşık dallarının görüldüğü *bitkisel* süslemelere de yer verilmiştir. *Figürlü* süslemeye ise yalnızca Pactolus nehrinin kuzeyindeki Villa Odaları’nda ve Sinagog’un geniş daire şeklindeki ana nişi önünde yer alan mozaik panoda rastlanır.

Figürlü süsleme içeren Kartal Odası ve Yunus Balığı Odası mozaiklerinin pano programındaki yunus ve kartal figürleri ile hayvan mücadelesi teması antik Tyree yakınındaki Hiram Bazilikası’nın (575) panolarını anımsatır. Kartal mozaiği, Cezayir, Cemile Cresconius Bazilikası’ndaki (5. yüzyıl) mozaiklerle benzerlik göstermektedir. Cezayir ve Hiram’da avcı ve av hayvanları tek bir panoda yer alırlar. Eğri hatlarla verilmiş hayvan figürleri ve “tesserae” ların seri halde dizilişi Kıbrıs’taki Korion Sarayı’nın mozaiklerini akla getirmektedir. Panonun planı doğu Filistin’de Nebo Dağı’ndaki bir bazilikaya bitişik olan Theotokos yapısındaki mozaiklerle paralellik gösterir. Planlamada, panoları adeta bir ağ gibi saran örgü motifleri 5. ve 6. yüzyıllarda Filistin’de çok yaygın şekilde kullanılan mozaiklerle özdeştir¹⁸.

Yayınlarda örgü (guilloche) ya da kablo motifi olarak geçen bu motif bir eski çerçeve motifidir¹⁹. Sardis’te örgü motifi Kuzey Pactolus Villa Odası mozaiklerinin yanı sıra Sinagog mozaiklerinde, sinagog önünde uzanan sütunlu yol mozaiklerinde ve Bizans kalesinde bulunan mozaik panoda da ayırıcı bordür olarak kullanılmıştır.

tesseraeler üçgen, dikdörtgen, kare veya daha farklı çokgenler şeklinde olabilmektedir. Bkz. Haswell 1973, 186.

¹⁷ G.M.A. Hanfman-H. Buchwald 1983, 154.

¹⁸ Kohler 1963, 30-31.

¹⁹ Erken örneklerine doğuda, Mezopotamya, İran ve Mısır sanatında ve çeşitli Hitit anıtlarında rastlanmaktadır. Batıda ise Yunanistan’da Prehistorik çağdan itibaren karşımıza çıkan motif Miken vazolarında ve Oryantalizan Devir keramiklerinde de kullanılmıştır. Örgü motifi mimari süslemede de görülür. Buna örnek olarak Atina Akropolü’ndeki Erectheion Tapınağı verilebilir. A.C.Üstüner, “Mozaik”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16 (1990), 64.

Geç Roma-Erken Bizans döneminde oldukça geniş alanda görülen örgü motifi, Antakya Harbiye mozayiklerinde (2. yüzyıl)²⁰, Korinth'deki Roma villa odalarında (3. yüzyıl)²¹, İstanbul Saraçhane'de (M.S. 367-68)²², Hamat Sinagogu'nda (4. yüzyıl)²³, Jarrogon'a'da (5. yüzyıl)²⁴, Casarenello Santa Maria Della Croce Kilisesi'nde (6. yüzyıl)²⁵, Tegea, Thyros-Bazilikası'nda (6. yüzyıl) ve İsrail'de (6. yüzyıl)²⁶ karşımıza çıkmaktadır.

Sardis'teki mozaik panoların etrafını çeviren diğer bordür tipleri arasında örgü motifinin bir çeşitlemesi olan çift örgü (sepet örgüsü) motifleri ile (Şek.15), devamlı bir bant üzerinde birbiri içine eklenmiş kalp şekilli biçimler görülür. Orijini Hititlere²⁷ kadar inen bu motiflere, değişik dönemlerde, pek çok yerde rastlamak mümkündür. Harbiye'deki Villa Odası mozaiklerinde (2. yüzyıl)²⁸ Ravenna'da San Severo Bazilikası'nda (4. yüzyıl)²⁹, Jarragona Moselium'da (4. yüzyıl), Kudüs'teki Ermeni Şapeli'nde (6. yüzyıl)³⁰, Antakya ve Dağ Pazarı kiliselerinden Al Oda Mağara Şapeli'nde (8. yüzyıl '?')³¹ rastlanmaktadır.

Panoların etrafını saran bir başka bordür süsü gamalı haçlardır (Şek.8). Dış kenarda daha çok dikdörtgenlerle dönüşümlü olarak yerleştirilmiş bu motifler panoların içlerinde bağlayıcı unsur görevi de yapmaktadır. Geometrik çağdan itibaren karşımıza çıkan bu yunan motifinin çeşitli tiplerine, özellikle Hellenistik ve Roma dönemi mozaiklerinde sıkça rastlanmaktadır. Fakat sonradan gamalı haç motiflerinin

²⁰ Resim için bkz. Hatay Müzesi Rehberi, Env. No:958.

²¹ Resim ve bilgi için bkz.S.E.Waywell "Roman Mosaic in Greece", *AJA*, 83 (1979), P.297, P.147, Fig.17-18.

²² Resim için bkz. S.D.Campbel, "Roman Mosaics Work Shops in Turkey", *AJA* 83 (1979), P.290-291, P.142-144, fig.14-17.

²³ Resim için bkz. B.Brenk , *Spatantike und Frühes Christentum* , Oldenburg 1980, Fig.19,171, 180, 321.

²⁴ Resim için bkz. Brenk 1980, Fig.19,171, 180, 321.

²⁵ Resim için bkz. Brenk 1980, Fig.19,171, 180, 321.

²⁶ Resim için bkz. Brenk 1980, Fig.19,171, 180, 321.

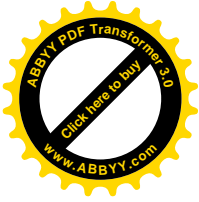
²⁷ söz konusu motifin bir çeşitlemesini, günümüzde Amasya müzesinde sergilenen Hitit döneminden kalma bir aslan heykelinin yelelerinde bulmaktayız. Resim için bkz. S. Durugönül, *Anat Stud*, 31 (1994), PL.31b.

²⁸ Resim için bkz. Antakya Müzesi Rehberi, Env. No:820.

²⁹ Resim için bkz. V. Buren "Newsletter From Rome", *AJA*, 7 (1966), P.349, Pl 84 fig 4.

³⁰ Resim için bkz. Brenk 1980, fig. 182, 321.

³¹ M. Gough, "The Church of Iconoclast (?), Period in Byzantine Isaura"*Anat Stud.*, 7 (1957), 153-155.

Erken Bizans Dönemi Zemin Mozaiklerine Sardes Örneğinde Bir Bakış

uygulanması azalmıştır. Bu motifler Pompei'deki yer döşemelerinde³² ve Delos'taki Hellenistik Çağ örneklerinde³³ sevilerek uygulanmıştır. Antakya Harbiye mozaiklerinde (2. yüzyıl) Yunanistan'da Argos'ta (4.yüzyıl)³⁴, Selanik'te³⁵, Olynitus'ta³⁶, Tegea Tros Bazilikası'nda (6.yüzyıl), Ravenna Galla Palacidia'da (6. yüzyıl), Kilkya Bölgesi'nde Misis'te bir kilisede (5-6. yüzyıl) görülen *gamalı haç* motiflerinin düzenlemesi Sardis örnekleriyle paralellik gösterir³⁷.

Sardis mozaik panolarında görülen bir diğer çerçeve süsü tipi de *inci dizisidir* (Şek. 5). Bu motif mimari süslemelerde yaygın kullanımına karşılık mozaiklerde pek fazla görülmez. En erken örneklerine Delos'taki kazılarda rastlanmıştır. Motifin Roma verileri M.Ö. 1. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkar³⁸. Olympia, Kladeos Hamamı'nda³⁹ (2.yüzyıl) ve Urfa mozaiklerinde (3. yüzyıl)⁴⁰ yer alan inci dizisi bordürler, Sardis'tekilerle özdeştir.

İçlerinde kareler bulunan yan yana dizilmiş altıgen düzenlemeler de Sardis'teki mozaik panoların çerçeve programını oluşturan bir başka süsleme çeşididir (Şek.16). Bithinia Bölgesi'nde , Nikea (İznik) yakınındaki hipoje'deki (mezar odası) freskolarda (4. yüzyıl)⁴¹ ve Antakya Harbiye mozaiklerinde (2. yüzyıl) bu tip bezemelere rastlıyoruz.

Yukarıda sayılan dış çerçeve süslerinin yanında, içte, orta panoyu ikinci kez çeviren üçgen motifler diğer çerçeve tipini oluşturur (Şek.8). Düz siyah bir bant üzerinde tabanı diğerinin ucuna dayanan beyaz üçgenlerden oluşan bordürler Pompei'de yaygındır. Beyaz zemin üzerinde siyah üçgenler de vardır. Ancak bu tür düzenleme daha az uygulanmıştır. Üçgen motifi Roma kaynaklı gibi görünüyorsa da kakma işçiliğinden çıkmış olması muhtemeldir⁴². M.S. 1. yüzyıldan itibaren daha az

³² Resim için bkz. H.Joyce, "Pavements of Delos and Pompei", *AJA*, 83 (1979), P.253-255.

³³ Resim için bkz. Joyce 1979,P.33, Fig.2,3,14,15.

³⁴ S.E.Waywell, "Roman Mosaic in Greece", *AJA*, 83 (1979), P.293.

³⁵ Waywell 1979, P145-151,fig.43-44.

³⁶ Joyce 1979, P.260, 135; fig15-16.

³⁷ Brenk 1980, Res.171,136,139.

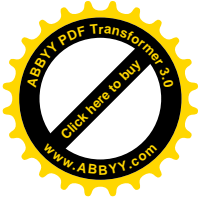
³⁸ Resim için bkz. H.Joyce, "Pavements of Delos and Pompei", *AJA*, 83 (1979), P.253-255.

³⁹ Resim için bkz. Waywell 1979, P.301; P.49; fig.31.

⁴⁰ Resim için bkz. J.B.Segal, "Pagan Syriac Monuments in the Vilayet of Urfa", *Anat Stud.*, 3 (1953), P.97-119; Pl.12, fig.1.

⁴¹ Resim için bkz. Brenk 1980, fig. 135.

⁴² A.C.Üstüner 1990, 64.

Emine Tok

kullanılmıştır. Sardis'teki üçgen motifleri siyah-beyaz ve kırmızı-beyaz renklerle yapılmıştır.

Birbirine antrolaklarla bağlı daire motifleri gerek çerçeve motifi olarak (Şek.14), gerekse panoların orta bölümlerinde süs unsuru olarak kullanılmıştır (Şek.11). Bu motiflere Antakya Harbiye mozaiklerinde (2.yüzyıl) Kos'taki bir Bazilikada (3. yüzyıl)⁴³, Korint'te (3. yüzyıl sonu)⁴⁴, Knidos'taki bir Bizans Kilisesi'nde (5. yüzyıl)⁴⁵, Stobi Piskoposluk Bazilikası'nda (Erken Hristiyan Bazikası)⁴⁶, Yunanistan'da Nikopolis, Epiros Hagios Demetrios Kilisesi'nde (6. yüzyıl) ve Hamat Sinagogu'nda (4.yüzyıl)⁴⁷ rastlanmaktadır.

Sinagog mozaiklerinde ve Sinagog önünde uzanan sütunlu yol mozaiklerinde görülen bir başka motif de "balık pulu motifi"dir. Bu motif, bazen kiremide benzer düz çizgilerle yapılmıştır⁴⁸. Bazen de iç içe daireler şeklinde radial yayılmışlardır⁴⁹. Basit tipteki pullar düz ve birbirinin aynısıdır. Gölgeleştirilmiş balık pulu motifi özellikle seramiklerde gözlenen "kuş tüyü" motiflerini de akla getirmektedir. Çok çeşitli formları olan bu motifin metal işçiliğinden gelme bir süs tipi olduğu düşünülmektedir⁵⁰.

Panoların orta bölümlerini doldurmada kullanılan süs motifleri arasında baklavalarla yapılmış sekiz kollu yıldızlar, Sardis mozaik repertuarında sevilerek uygulanan desenler arasındadır. Bu motif, Sinagog'ta, Gymnasion'da ve Bizans kalesindeki yerleşim birimine ait mekanda uygulanmıştır. Benzer örneklerine Silifke'de (6. yüzyıl), Narlı-Kuyu'da (6. yüzyıl) ve Anamur'da rastlıyoruz⁵¹. Roma, Pompei'de ve Antakya mozaiklerinde de bu motifler bulunmaktadır⁵². Motifin, sinagog ana salonunda ve doğusundaki revak önünde yer alan mozaik panolarda olduğu gibi

⁴³ Resim için bkz. Campbell 1979, P.290, Pl. 44, fig.14.

⁴⁴ Resim için bkz. Waywell 1979, P. 289, Pl.48, fig. 20.

⁴⁵ Resim için bkz. I.C. Love, "A Preliminary Report of the Excavation at Knidos 1969", *AJA*, 74 (1970), P.149, Pl. 40, fig.18.

⁴⁶ Resim için bkz. Gough 1954, 49-65.

⁴⁷ Resim için bkz. Brenk 1980, Res. 179, 19, 162.

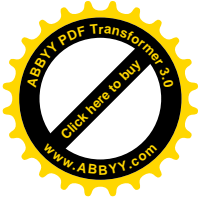
⁴⁸ Resim için bkz. Joyce 1979, PL.35, fig.18.

⁴⁹ Resim için bkz. Waywell 1979, PL.46, fig.10.

⁵⁰ Üstüner 1990,65.

⁵¹ Resim için bkz. Champbell 1979, P.289, PL 42, fig.1-2.

⁵² Resim için bkz. A.G.M.Little, "A Series of Notes in Four Parts on Campanian Megology a Homeric House Cycle and Herculaneum Megelography" *AJA* 68 (1964), P.390, PL.121, fig.1.

Erken Bizans Dönemi Zemin Mozaiklerine Sardes Örneğinde Bir Bakış

değişik şekilleri de vardır. Tunus'taki "mevsimler mozaiği" (5. yüzyıl) bu motifleri andırmaktadır⁵³.

Baklavalarla yapılmış haç görünümlü çiçek motifleri ve bunların etrafını çeviren küçük eşkenar dörtgenler (Şek. 6) M.S 1. yüzyılda Akdeniz kıyı şeridinde yaygın olarak kullanılmıştır. Delphi'de (1. yüzyıl başları) , Kencherai'de (2. yüzyıl), Antakya Harbiye mozaiklerinde (2. yüzyıl) karşımıza çıkar⁵⁴.

İç içe geçen dairelerin oluşturduğu dört kollu yıldız (ya da açık çiçek) motifleri Sardis mozaiklerinde en çok uygulanan bezeme türleri arasındadır (Şek.5). Bu motif, erken dönemden Bizans imparatorluğunun sonuna kadar her türlü sanat ürününde yüzyıllar boyunca kullanılmaya devam etmiştir. Erken örneklerine Bergama'da Roma Hamamı'nda⁵⁵ , Pompei'de⁵⁶, Antakya mozayiklerinde, Khalkis'te (2.yüzyıl), Atina, Areopagus'ta (2. yüzyıl), Arykanda'da ve Ksanthos'ta rastlanmaktadır.

Desenler arasında kareler ve dikdörtgenler arasına alınmış birbirine değen daireler şeklinde devam eden düzenlemeler (Şek.8) ana temada aynı, ortadaki motifler açısından farklılıklar gösterdiği halde Knidos Bazilikası'nda (3. yüzyıl) ve Kos'ta bulunan bir Erken Hristiyan Bazilikası'nda, Knossos'ta, Konstantinopolis'te ve Elis'te uygulanmıştır⁵⁷.

Sinagog ana salonda yer alan mozaik panoların orta eksenleri üzerinde dikdörtgen çerçeveler içine alınmış madalyonlar (rozet motifleri) (Şek.4) karakter bakımından fonun işlenmesine ya da doldurulmasına olanak sağlamıştır. Sardis'teki madalyonlar aynı merkezli iç içe geçmiş daireler ve bu daireleri kesen yaylarla adeta bir ağ görünümündedir. Antakya Harbiye mozaiklerinde (2. yüzyıl), Atina, Areopagos'ta (2. yüzyıl), Bergama'da (3. yüzyıl), Kıbrıs'ta Salamis'teki (3.-4. yüzyıl) mozaiklerde görülür. Bunlar, Sardis'teki düzenleme ile örtüşmektedir⁵⁸. Yalnız, Sardis'teki madalyonların merkezleri kitabe şeklinde düzenlenmişken, Bergama ve Korinth'tekilere figürler resmedilmiştir.

⁵³ Resim için bkz. D.Parrish, "Two Mosaic From Roman Tunisia: An African Variation of The Season Theme", *AJA* 83 (1979), P.279-280, PL.40, fig.2-3.

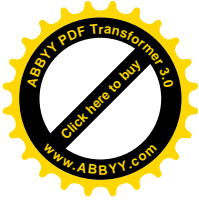
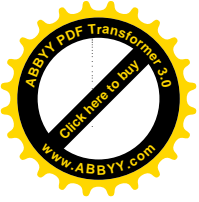
⁵⁴ Resim için bkz. Waywell 1979, P.298-300, PL.48, fig. 22-29.

⁵⁵ Resim için bkz. J.Mellink, "Archaeology in Asia Minor", *AJA*, 79 (1975), P.218.

⁵⁶ Little 1964, P.390, PL.121, fig.1.

⁵⁷ Resim için bkz. Champbel 1979, P.290, PL. 44, fig. 14-18.

⁵⁸ Resim için bkz. Nicolaus 1979, P.394-395, PL.103-107, fig. 13-18.

Emine Tok

Altıgen ve karelerden oluşan basit geometrik süsler , Roma'Santa Costanza (526-530)⁵⁹, Al Oda'da (5-6.yy)⁶⁰ ve Nea Paphos'ta (3. yüzyıl)⁶¹ karşımıza çıkmaktadır.

Birbirine kenetlenmiş eşkenar dörtgenlerle yapılmış desenler Roma Via Casia'da (1. yüzyıl)⁶² görülür.

Panoların süslemesinde dolgu motifi olarak kullanılan halkalar, gamalı haç motifleri, dört kollu yıldızlar ve büyük bir yay içine alınmış iki küçük yaydan oluşan palmet motifinden türemiş şekiller (peltae)⁶³ Silifke'de, Narlıkuyu'da, Ksanthos'ta, Antakya Harbiye'de, Anamur'da, Kos'ta ve Knidos'taki mozaiklerde bol miktarda vardır.

Bazen duvar boyunca dar bir şerit halinde uzanan, bazen de panoların orta bölümlerinde dolgu motifi olarak kullanılan sarmaşık kıvrımları figüratif ve geometrik süslemeden sonra üçüncü tip süslemeyi (*bitkisel süsleme*) oluşturur. Hellenistik doğudan kaynaklanan ve genellikle akhantus ve asma kıvrımlarıyla yapılan bu tür süslemelerin kullanımı Roma imparatorluğunda M.Ö. 1. yüzyıl sonlarında en yüksek noktaya ulaşmıştır. Bu gelişim Pompei mozaiklerinde açık olarak görülmektedir⁶⁴. Sardis'teki bezemelerde sarmaşık dalları kullanılmıştır. En çarpıcı örneği Sinagog'un batısındaki ana niş önünde yer alan panodur (Şek.3). Benzer örneğine Adriyatik kıyısındaki Grado St. Euphemia Bazilikası'nın (6. yüzyıl) sonradan eklenmiş diakonikon'unda rastlanmıştır⁶⁵. Buradaki süsleme de tıpkı Sardis'te olduğu gibi, geniş daire şeklindeki bir nişin içine uygun formda planlanmıştır. Desen, bir vazodan çıkan ve helozonlar yaparak tüm yüzeyi saran asma dallarından oluşur.

Sardis mozaiklerinde kullanılan geometrik motifler Roma kaynaklıdır. Mozaiklerde görülen geometrik süsler kimi motif farklılıklarına rağmen benzer kompozisyon düzenlemeleri olan Geç Roma-Erken Bizans dönemi yer mozaiklerinin genel özelliklerini taşımaktadırlar.

⁵⁹ Resim için bkz. Brenk 1980, fig.38.

⁶⁰ Resim için bkz. Gough 1957, 153-11.

⁶¹ Resim için bkz. Nicholau 1960, PL.15, fig. 34.

⁶² Resim için bkz.V.Buren, Newsletter From Rome", AJA 64, October 1960, P.359-365, PL.107, fig.8.

⁶³ Motifin orijini mısır sanatına dayanmaktadır. Bilgi ve resim için bkz. G.A. Wainwright, "Keftiu and Karamania (Asia Minor)" *Anat Stud.* , 4 (1954), 33.

⁶⁴ A.C.Üstüner, 1990, 64.

⁶⁵ Resim için bkz. *RBK II* , 1971, Abb.6.

Erken Bizans Dönemi Zemin Mozaiklerine Sardes Örneğinde Bir Bakış

Panolarda kullanılan geometrik motifler bazı yerel özellikler içerseler de ana temada çıkış noktaları aynıdır. Örneğin, eşkenar dörtgenlerle oluşturulmuş sekiz kollu yıldızlar Akdeniz'de, Silifke, Narlıkuyu, Anamur (Anemorium) ve Antakya'da (Antioch) çok uygulanan geometrik desenlerdir.

Yine yaygın süslemelerden birbirine antrolaklarla (bir çeşit örgü) bağlı motifler, 3. ve 6. yüzyıllarda Kos'ta, Korinth'te, Knidos'ta ve Al Oda'da karşımıza çıkmaktadır.

Baklava motifleriyle yapılmış kapalı yıldız desenleri Knossos'ta, Konstantinopolis'te ve Yunanistan'da Elis'te de aynen uygulanmıştır.

Motiflerden kareler içinde daireler şeklinde devam eden düzenlemeler kısmen farklı özellikler gösterse de Kos, Knidos, Knossos ve Eresos'taki mozaiklerle benzerdir.

İç içe geçen dairelerden oluşan dört yapraklı çiçek motiflerine ve rozetlere yine, Akdeniz kıyı şeridindeki şehirlerde rastlanmaktadır.

Figürlü süsleme içeren mozaik panolar ise Kıbrıs, Cezayir ve Filistin'deki örneklerle yakın benzerlik gösterirler.

Böylesine benzer motiflerin belli şehirlerde toplanması araştırmacıların dikkatini, belli bir üretim merkezi ihtimaline yöneltmiştir. Bu merkezler henüz bilinmemekle birlikte, tüm bu repertuar belki de tek bir atölyenin ürünü olmayıp; ortak kullandıkları bir bezeme kitabına sahip gezici ustaların ürünleri idi⁶⁶.

⁶⁶ Bilgi için bkz. Campbell, 1979, 287-292.

